

pregledni znanstveni članek
prejeto: 2000-06-24

UDK 325.2(=131.1):325.254(=112.2)

PRIMERJAVA MED EKSODUSOMA IZ ISTRE IN SUDETOV PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Pietro MERKÛ

D-91058 Erlangen, Bonhoefferweg 15

IZVLEČEK

V zvezi z dogajanjem po drugi svetovni vojni v Istri je v italijanskem zgodovinoписju vedno govor o beguncih in optantih ter o zapuščenem imetju. Kadar se nemško zgodovinoписje ukvarja z dogajanjem v Sudetih v povojnem času, govori o izgnancih ter o rekviriranem imetju.

Kakor hitro zapustimo strogo znanstveno področje, bomo ugotovili, da je izbira definicij povsem samovoljna. Celo "Paneuropa" in "Pogrom", glasili organizacij, ki se ukvarjata s človekovimi pravicami, govorita o rekviriranem imetju in izgnanih Italijanih iz Istre, kar jasno razkriva, kako meglena ali površna je vednost o razlikah med obema primeroma, pri katerih je skupno le boleče preseljevanje ljudstev. Naslednji sestavek skuša ugotoviti in utemeljiti razlike med eno in drugo množično selitvijo.

Ključne besede: migracije, emigranti, konec druge svetovne vojne, izgon, sudetski Nemci, eksodus, Italijani, Istra

DER EXODUS AUS ISTRIEN UND JENER AUS DEM SUDETENLAND ENDE DES ZWEITEN WELTKRIEGES IM VERGLEICH

AUSZUG

Wenn in der italienischen Geschichtsschreibung über die Ereignisse im Nachkriegs-Istrien gesprochen wird, ist immer die Rede von Flüchtlingen bzw. Optanten und von verlassenen Gütern. Wenn man in der deutschen Historiographie die Ereignisse im Sudetenland behandelt, ist die Rede von Vertriebenen und von beschlagnahmten Gütern.

Sobald wir den streng wissenschaftlichen Rahmen verlassen, werden wir feststellen müssen, daß die Wahl der Bezeichnungen willkürlich ist. Sogar Organe von Menschenrechtsorganisationen, nämlich "Paneuropa" und "Pogrom", berichten über enteignete und vertriebene Italiener aus Istrien. Dies beweist, wie verschwommen oder gar unbekannt der Unterschied zwischen den zwei Fällen ist, denen praktisch nur die Tatsache gemein ist, daß es sich hier wie dort um schmerzhaftes Völkerverschiebungen handelte. Der Aufsatz versucht die Unterschiede zwischen beiden Massenumsiedlungen zu ergründen und zu erklären.

Schlüsselworte: Völkerwanderungen, Emigranten, Ende des Zweiten Weltkrieges, Vertreibung, Sudetendeutsche, Exodus, Italiener, Istrien

V zvezi z dogajanjem v Istri po drugi svetovni vojni je v italijanskem zgodovinoписju vedno govor o beguncih in optantih ter o zapuščenem imetju. Kadar se nemško zgodovinoписje ukvarja z dogajanjem v Sudetih v povojnem času, govori o izgnancih ter o rekviriranem imetju.

Leta 1995 sem v reviji "Paneuropa" bral članek, ki ga je napisal poslanec v evropskem parlamentu, Otto von Habsburg (Habsburg, 1995, 1). V njem je pisal o italijanskih izgnancih iz Istre. Leta 1998 je izvedenec za srednjo Evropo pri nemškem Združenju za ogrožene narode, Wolfgang Mayr (Mayr, 1998, 25), v glasilu "Pogrom" spet govoril o "enteigneten italienischen Vertriebenen". se pravi o rekviriranem imetju in izgnanih Italijanih iz Istre, medtem ko tudi italijanski desničarski krogi še vedno govorijo o zapuščenem premoženju ter o beguncih ali optantih.

Ker je bilo razvidno, kako meglena ali površna je vednost o razlikah med obema primeroma, pri katerih je skupno le boleče preseljevanje ljudstev, sem se sklenil posvetiti temu problemu, čeprav samo v mejah informacijskih sredstev, ki so mi bila na voljo.

Rezultat tega mojega preučevanja je naslednja studija.

Zato da primerno uokvirimo dogajanja od konca druge svetovne vojne v škodo Italijanov v Istri v tedanji Jugoslaviji oziroma sudetskih Nemcev v tedanji Češkoslovaški, je primerno analizirati položaj na teh območjih od konca prve svetovne vojne dalje.

Pod habsburško monarhijo je istrska mejna grofija sestavljala skupaj z mestom Trstom, Goriško in Gradiščansko grofijo ter Kvarnerskimi otoki teritorialno upravno enoto, ki so ji pravili avstrijsko-ilirsko Primorje ali kratko "Küstenland". Po ljudskem štetju, ki je bilo še pod Avstrijo 1910. leta, je bilo v Istri 195.277 Hrvatov in Slovencev ter 145.862 Italijanov (Defrančeski, 1945, 12).¹

Po štetju 1936. leta, ki so ga opravili pod Italijo, so bili tam uradno samo Italijani.

Ker nobeno štetje ni bilo opravljeno pošteno, moramo sprejeti študije, ki so tako ali drugače pristranske (Čermelj, 1974, 9-12). Koliko Slovanov je zaradi razmer, v katerih so morali živeti, imelo toliko poguma, da bi se narodnostno opredelili, ali koliko jih je napadalni nacionalizem od generacije do generacije asimilirati, ne bomo nikoli izvedeli (Tomičič, 1910, 11).

Poglejmo zdaj na Češkoslovaško.

Po podpisu šentžermenske mirovne pogodbe (10. 9. 1919), ki je določila češke meje, ter trianonske pogodbe (4. 6. 1920), ki je uredila meje s Slovaško, lahko iz statističnih podatkov iz leta 1921 razberemo sestavo prebivalstva ob koncu vojne. Od 13.613.000 prebivalcev je bilo 3.123.000 Nemcev, to je 23,4%, ki

so živeli skoraj vsi na Češkem. Leta 1930 je skupno prebivalstvo naraslo na 14.729.000, od teh je bilo 3.232.000 Nemcev, to je 22,3% (Info. 132, 1993, 5).

Če torej primerjamo število prebivalstva v Istri in v Sudetih od konca prve svetovne vojne do začetka druge, bomo takoj ugotovili prvo razliko.

V Istri je med obema vojnama prišlo pri prebivalstvu obeh glavnih etničnih skupin do velikih sprememb, ki so jih povzročili naslednji faktorji:

- a) odhod Slovanov v begunstvo,
- b) prisilna izselitev učiteljev, železničarjev, duhovnikov na druga območja italijanskega cesarstva,
- c) prisilna asimilacija,
- d) močno priseljevanje iz Italije (pripadniki vojske, orožniki, finančni stražniki, učitelji, upravno osebje, kmetje, itd.) (Čermelj, 1974, 164-175).

Na Češkoslovaškem je vlada sicer vodila diskriminacijsko politiko do manjšine, vendar je ni zatirala, kot se je to dogajalo v Istri. Najboljši dokaz za to je dejstvo, da je njeno število absolutno raslo.

Prva razlika: V Istri v obdobju med obema vojnama velika sprememba razmerja med večino in manjšino, v Sudetih zanemarljiva.

Druga svetovna vojna. Šestega aprila 1941 italijanska vojska napade Jugoslavijo in zasede dobršen del njenega ozemlja, predvsem v Sloveniji in Hrvaški. Nemška Wehrmacht je bila na podlagi Muenchenskega sporazuma 29. 9. 1938 že dalj časa v Sudetih. Kljub dogovorom je 15. 3. 1939 zasedla Češko.

Slovaška je, kot vemo, razglasila samostojnost. Tako imamo že drugo razliko v dogajanju na območjih, o katerih je govor. V Istri ostane vse po starem, teror proti manjšini ostane nespremenjen ali se poveča, ne samo to, razširi se tudi na matične narode manjšin (Apih, 1966, 419-445).

Nemška manjšina v Sudetih sprejme vojsko matičnega naroda kot rešitelja. Čehi postanejo na priključenem ozemlju manjšina, ki jo Nemci potem izženejo.

Nemčija si priključi Sudete, zasede brez boja preostalo češko ozemlje in ga razglasi za protektorat Reicha (Info. 132, 1993, 18-20).

Druga razlika: Nobene osvoboditve manjšin v Istri, popolna osvoboditev v Sudetih s priključitvijo nemški domovini. Krvava zasedba Slovenije in Hrvaške, ne-krvava zasedba Češke. Zasedba matičnega ozemlja istrskih slovanskih manjšin, osvoboditev nemške manjšine s strani lastnega matičnega naroda v Sudetih. Tri razlike v eni!

Slovenija je kot politična enota izginila in bila razdeljena na tri dele, ki so bili priključeni Madžarski, Nemčiji oziroma Italiji. Slednja si priključi povsem in v celoti neitalijansko prebivalstvo.

¹ Te številke so neke v sredi med onimi, ki jih navajata Schiffner (1946) in Spinčić (1922). Iz vseh teh primerov vsekakor izhaja, da je na področju geografske Istre slovansko prebivalstvo bilo številčno močnejše od italijanskega.

Tretja razlika: Nemčija si priključi samo območja s pretežno nemškim prebivalstvom, Italija si priključi območja brez vsakršnega italijanskega prebivalstva.

Na Češkem se je nekakšno partizansko gibanje razvilo šele proti koncu vojne. Kot dokaz naj omenim, da je Anglija morala poslati na teren lastne padalce, ki so 27. 5. 1942 izvedli atentat na Reinharda Heydricha, podprotektorja Češke in Moravske, kakor tudi dejstvo, da so Nemci pošiljali tja svoje otroke, da bi jih obvarovali pred silovitimi bombnimi napadi na Nemčijo, ter da so do maja 1945 premeščali svoje bolnice in tovarne na Češko, ki je veljala za razmeroma mirno območje, kažejo, da nekega razvitega odporniškega gibanja na Češkem ni bilo. V Sloveniji in celo na istrskih območjih s slovenskim prebivalstvom pa smo doživeli močno partizansko dejavnost.

Četrta razlika: Partizanstvo v Istri, skoraj popoln neobstoje partizanstva na Češkem, nikakršnega v Sudetih.

Nemška reakcija na atentat proti Heydrichu je bila silovita: vas Lidice je bila do tal porušena, 173 prebivalcev je bilo ustreljenih, 305 deportiranih. V sklopu "civilnega obsednega stanja" je bilo od maja do julija dodatno ustreljenih 1.357 ljudi in priprtih 3.188 (Info. 132, 1993, 24-25). In vendar je bilo to zlo manjše v primerjavi z nasiljem, ki ga je civilno prebivalstvo pretrpelo že samo med italijansko ofenzivo v Gorskem Kotorju poleti in jeseni 1942. Od julija do septembra je bilo pobitih 1.756 ljudi in deportiranih ali pogrešanih 4.962. Vasi Stari in Novi Kot sta ostali, kot Lidice, popolnoma neobljudeni. Žrtev je bilo 105 (Mikuž, 1961, 130; Potočnik, 1975, 58; Godina, 1970, 146-152).

Preidimo zdaj na konec druge svetovne vojne.

V nasprotju s tem, kar se je zgodilo v Sudetih, bi si drznili trditi, da se je v Istri vojna končevala na obroke. V mislih imam premirje 8. septembra 1943, konec vojne 1. maja 1945 ter dolgoročno negotovo stanje, ki ga je povzročila nova politična ureditev Istre in je trajalo do 1956. leta. A pojdemo po vrsti:

Reka. V knjigi "Storia di un esodo" (Esodo 1980) sem bral naslednje: "Vsi viri italijanskega izvora, ki smo se jih poslužili, tako iz tiste dobe kot poznejši, soglasno trdijo, da je bil eksodus z Reke od vsega začetka množičen, z nepretrganim naslednjem odhodov, ki so jih omejitve jugoslovanskih oblasti komajda ovirale." Dne 22. 9. 1945 je mestni CLN (Komite za narodno osvoboditev) razdelil med reške meščane ciklostiliran poziv k množičnemu eksodusu, ki se je glasil dobesedno takole: "... vas pozivamo, da vsi skupaj zapustite mesto, potem ko bo Konferenca za mir proglasila svojo odločitev za dokončno. Z našim eksodusom, meščani, bo ostal problem Reke nerešen na dnevnem redu..."

Po zgodovinarju Lukesich-Jamini se prav s tem pozivom in s plebiscitarnim pristopom h kolektivnemu protestu, ki ga je priporočal, začenja eksodus italijanskega prebivalstva z Reke.

Kdor je odšel pred podpisom mirovne pogodbe, je

lahko vzel s seboj le malo stvari. Dejansko je moral prepustiti svojo lastnino jugoslovanski vladi, ki je s strogim pravilnikom skušala zaustaviti množični eksodus. Jugoslovanske oblasti so skušale ovirati odhode iz strahu pred tem nezadržnim pojavom, ki bi vzel Reki veliko za gradbeno obnovo potrebne delovne sile, ter da bi se izognile hudemu udarcu na mednarodnem političnem prizorišču.

S podpisom mirovne pogodbe in tej sledečo izvedbo opcijskih procedur, ki jih je ta predvidevala, imamo lahko eksodus z Reke za izvršeno dejstvo; kdor se ni odšel, bo izrabil to zadnjo priložnost. Vzrokov za to je veliko in niso ravno enostavni, so namreč ekonomske, upravne, politične in policijske narave.

Istra. Položaj v Istri je veliko bolj zapleten. Tu se bom omejil na dva pozornost zbujujoča momenta.

V začetku leta 1946 je jugoslovanska uprava v Istri izdala dekret v zvezi z upravljanjem lastnine sovražnika in odsotnih oseb. Zaplemba sovražnikovega imetja je bila sama po sebi razumljiv ukrep. Po 15. členu je mogoče zapleniti tudi imetje tistih ljudi, ki so iz kakršnegakoli razloga odsotni, tudi če nikakor ne morejo veljati za fašiste. Ta ukrep naj bi preprečil vsak množični premik prebivalstva, ki bi v Istri povzročil to, kar se je dogajalo na Reki. Ekonomski položaj pa je bil zelo težak. Poskus jugoslovanskih oblasti, da bi z uvedbo "jugolire" zavezile možnost zaslužka in porabe na ozemlju pod zavezniško upravo, ter birokratski ukrepi, ki jih je uvedla ljudska uprava, niso mogli preprečiti, da bi množice Istranov ne zapustile Istre še preden je bil znan izid pogajanj o mirovni pogodbi. Celo na italijanski strani so tedaj skušali eksodus zaveziti. Časopis "Il grido dell'Istria" je junija 1946 pozival, naj italijanska skupnost ne hromi sama sebe, ampak naj ostane ob zadnji uri zedinjena in strnjena. Nihče bi torej ne smel več zapustiti lastnega bojnega mesta, se pravi Istre, in ne zgubiti vere v vrnitev Italije. Kajti po mnenju časopisa je obstajala samo ena rešitev: Italija (10. 6. 1946). Ti pozivi niso iz trte izviti, saj je baje v prvi polovici leta 1946 že zapustilo Istro 40 do 50.000 ljudi.

Podpis mirovne pogodbe leta 1947 je urejal ne samo položaj tistih občanov, ki so še živeli na teritoriju, ki je pripadel Jugoslaviji, marveč tudi onih, ki so se že pred tem preselili v Italijo. Tekst pogodbe je priznaval pravico opcije samo tistim, katerih "občevalni jezik" je bila italijanščina, kar je dopuščalo - kot vsa ljudska štetja, ki so se naslanjala na "občevalni jezik" - zelo prožne interpretacije in s tem sporne rezultate. Zavezniške sile so vključitev opcijske klavzule zahtevale v zavesti, da bo prišlo do velikih premikov prebivalstva. Za jugoslovansko stran bi kljub možnosti izгона optantov z lastnega teritorija v roku enega leta, kot je določala pogodba, to lahko pomenilo težak udarec s političnega vidika, če bi namreč prišlo do plebiscitarnega pritoka prošenj.

Sam istrski CLN je v brošuri leta 1950 pripomnil, da

so gotovo razmisleki praktične narave prepričali Jugoslovane, da ne dovolijo popolnega eksodusa italijanskega prebivalstva. In res so ga ljudski komiteji, ki so se s tem ukvarjali, skušali na različne načine preprečiti, predvsem ko je šlo za jezikovno mešane zakone v notranji Istri ali za ljudi, ki so bili hrvaškega izvora. Poleti 1948. leta je, zaradi mnogih opcij, "La voce del popolo" objavila nekaj člankov, ki so priznavali določene napake, pripisovali krivdo za italijansko zamero šovinizmu nekaterih hrvaških elementov ter naglašali, da je treba v italijanski komponenti s primernimi ukrepi ustvariti novo zaupanje.

Ljudski komiteji so skušali zaveziti eksodus prebivalstva na različne načine. V proitalijanskih vrstah sta prevladovala potreba po ohranitvi opcijske pravice in oporekanje zaprekam, ki so jih postavljale jugoslovanske oblasti. Ko bi se te hotele znebiti vseh Italijanov, bi lahko uporabile pravico do izгона vsaj za optante, se pravi za veliko večino istrskih Italijanov. Kar pa se, kot bomo videli, ni zgodilo.

Birokratski postopki v zvezi s prošnjami optantov so se vlekli dolgo, tako da se je jugoslovanski vladi zdelo primerno podaljšati rok najprej za 4 mesece, nato pa, po prelomu z Moskvo, do 23. marca 1951. Tudi tisti, ki so že prva leta zapustili priključeno ozemlje in so zdaj živeli v Italiji, so morali vložiti prošnjo za opcijo, če so hoteli obdržati italijansko državljanstvo. Po prelomu z Moskvo je bilo med optanti veliko ortodoksnih italijanskih komunistov in veliko ljudi hrvaške narodnosti, kot ja izrecno poudarjal italijanski tisk.

Pula. 3. julija 1946 velesile javno sprejmejo francosko linijo. Naslednjega dne piše "Arena di Pola": "Globoko smo prepričani... da bi naš ponosni delovni narod... množično zapustil mesto, če bi to zagotovo pripadlo Jugoslaviji, in bo našel gostoljubje in delo v Italiji, kjer bo vlada dajala vso možno pomoč tem širokosrčnim sinovom, ki odhajajo raje v pregnanstvo, kot da bi prenašali suženjstvo in raznarodovanje. V Puli ostane nekaj tisoč fanatikov, ki... se na vse kriplje trudijo, da bi prepričali ljudi, naj ostanejo v mestu; potem ko so ga terorizirali z leto dni trajajočo surovo propagando, z množičnim preganjanjem nedolžnih in z metanjem živih ljudi v fojbe (kraška brezna) ob krohotanju nekaterih, krvi pijanih." Posledica je bila, da je od 31.700 Pulčanov ostalo doma le 3.600.

Opcije. Podpis mirovne pogodbe 15. 9. 1947 je omogočil opcijo na podlagi pogovornega jezika.

Tudi v tem primeru je šlo za verodostojnost večnarodnostne podobe socialistične Jugoslavije, ki je skušala - spet brezuspešno - omejiti eksodus prebivalstva, ki je zaobjel tudi jezikovno mešane in celo hrvaške družine v hrvaških krajih notranje Istre.

Svobodno ozemlje. S podpisom mirovne pogodbe nastane Svobodno tržaško ozemlje, razdeljeno v dve coni: v cono A pod angloameriško upravo ter cono B pod jugoslovansko upravo. S tristransko noto 20. 3.

1948, s katero so zahodne velesile predlagale vrnitev celotnega Svobodnega ozemlja Italiji, se je izredno zaostрила napetost, ki je že obstajala zaradi poljedelske reforme, zaradi rušenja industrijskih obratov in njihove premestitve v Jugoslavijo, zaradi povečanega ideološko-političnega pritiska, zaradi uvedbe ekonomskih in birokratskih ukrepov, ki so diskriminirali tiste državljane, ki se jim je posrečilo najti delo v Trstu.

1948 je tudi leto preloma med Titom in Stalinom. Če je zaradi tega prišlo do stopnjevanja napetosti znotraj komunističnih organizacij, je to po drugi strani nekoliko omililo probleme na mednarodnem področju, saj je prispevalo k zblizanju med zapadnimi zavezniki in Jugoslavijo, tako da je šel tristranski predlog v pozabo.

1950. leta je Jugoslavija organizirala volitve z namenom, da prikaže plebiscitarno voljo prebivalstva ostati v Jugoslaviji. Vendar je bilo vzdržanje ne samo med Italijani, marveč tudi med Slovenci in Hrvati, tako visoko, da so organizatorji izgubili razsodnost in se prepustili nasilju. Tristransko noto je 8. oktobra 1953 nadomestila nova, ki je jasno izrazila namen, da bi priključili cono A Svobodnega ozemlja Italiji, zaradi česar je Jugoslavija zaprla meje. S tem je prekinila tok vozačev v službo in tako avtomatično ustvarila razmere za nov množičen eksodus, tokrat iz tistega dela Istre, ki je bil v coni B. Diskriminacijski politični ukrepi in fizično nasilje proti dvema vrstama ljudi, okoli katerih se je oblikovala opozicija proti režimu, to je učiteljev in duhovnikov, so bili takrat izraz želje po izgonu teh dveh skupin, medtem ko je zaprtje meje prisililo družine delavcev, ki so bili zaposleni v Trstu, da zapustijo domače kraje. Nadaljnje težave v poljedelstvu in ribištvu so tako negativno vplivale na ekonomske in politične razmere, da je objava angloameriške note sprostila zadnji veliki val eksodusa, ki je trajal že 10 let in je šele v tej zadnji fazi dobil vse značilnosti vnaprej določenega nasilja. Po podpisu Londonskega memoranduma 1954 se je eksodus množično nadaljeval do januarja 1956, vendar bolj ali manj urejeno in so ga vnovič ovirale jugoslovanske oblasti. 17.677 državljanov je tako zapustilo cono B, ostalo jih je približno 5.000. Da je bil eksodus iz Istre za večino prostovoljen, potrjujejo tudi nekatera pisma uredništvu različnih časopisov. Navedel bom dva primera.

V prvem primeru se je pisec ukvarjal z italijanskimi pokojninami Slovincem in Hrvatom - v dobesednem prevodu: "... Lahko Vam rečem, da je Italija že prispevala svoj delež za Istrane, ko jim je po vojni gradila hiše in naselja ter jih prednostno upoštevala pri podeljevanju vojnih penzij in delovnih mest, ne vidim razloga, zakaj bi morali plačati ljudem, ki 1946. leta niso hoteli biti Italijani in hočejo zdaj to biti, in sicer iz čistega koristoljubja. Pravi Italijani so tisti, ki so se izselili iz Istre takrat in zapustili domove in imovino..." (Brussato, 1994).

V drugem primeru pride do izraza stališče svetovalca

svobodne puljske občine: "... Odveč bi bilo ponoviti, kar je že dobro znano, in sicer, da so Istrani zapustili svojo ljubljeno zemljo predvsem zato, da bi ostali Italijani..." (Andreatini Sfilli, 1995).

Povrnimo se spet k dogajanju v Sudetih.

Preselitev prebivalstva je potekala v petih natančno opredeljenih fazah.

1.) Do 5. 5. 1945 so se posamezniki pridružili kolonam beguncev iz Šlezije, ki jo je bila že zasedla sovjetska vojska, ali pa umikajočim se nemškim četam.

2.) Od maja do novembra 1945 se vrstijo množični izgoni Nemcev iz ločenih in perifernih predelov sudetskega teritorija, kjer prebivajo v glavnem Nemci.

3.) Od novembra 1945 do srede januarja 1946 se skušajo posamezniki ali družinske enote zateči na nemško območje v upanju, da ubežijo internaciji, kamor so jih tedaj pošiljali, ali vsakovrstnim drugim oblikam nasilja.

4.) Od 19. januarja do 27. novembra 1946 sudetske Nemce prisilno in kruto izganjajo ter jih s 1000 železniškimi transporti odpeljejo v Nemčijo.

5.) Po novembru 1946 je še nekaj transportov in uradnih selitev posameznih oseb ali družin (Info, 132, 4-8).

Velika razlika med eksodusoma iz Istre in Sudetov obstaja v dejstvu, da je bil v Istri večinsko prostovoljen z maloštevilnimi izgoni, medtem ko je bil eksodus iz Češke skoraj izključno nasilen. Torej:

Peta razlika: Eksodus je za Istrane večinoma prostovoljen, za Nemce prisilen.

Državljanstvo. 19. člen mirovne pogodbe z Italijo ureja s 1. in 2. paragrafom vprašanje državljanstva po "občevelnem jeziku", kar je omogočalo Istranom, da prevzamejo jugoslovansko državljanstvo ali da optirajo za ohranitev italijanskega.

Tretji paragraf še dodaja: "Država, kateri se dodeli teritorij, bo smela zahtevati, da se tisti, ki se poslužijo opcije, preselijo v Italijo v enem letu od dne, ko so optirali." (Esodo, 1980, 325)

Tudi 72. člen mirovne pogodbe z Avstrijo po prvi svetovni vojni je vseboval pravico opcije, vendar je člen 78 iste pogodbe predvideval obvezno selitev, bil je torej bolj omejevalen (TDP, 1920, 34).

V Sudetih je odlok predsednika Češkoslovaške republike 2. avgusta 1945 določal, da češkoslovaški državljani nemške narodnosti izgubijo češkoslovaško državljanstvo, razen če so ga hoteli med zasedbo uradno ohraniti (Dokumente, 1992, 73).

Šesta razlika: V Istri je italijanski državljani lahko ostal doma in sprejel državljanstvo jugoslovanske države, na Češkoslovaškem je državljani nemške narodnosti skoraj v vsakem primeru veljal za tujega državljana.

Premoženje. Kar zadeva imetje, ki je bilo večinoma

zapuščeno, a do leta 1947 tudi rekvirirano, je mirovna pogodba v XIV. prilogi določala, da ima Jugoslavija pravico brez plačila prejeti samo državno in poldržavno imetje, ki obstaja na odstopljenem ozemlju. Privatno imetje na istem ozemlju se mora vrniti posameznim posestnikom. Toda ta klavzula je bila v nasprotju z zakoni, ki so veljali v komunistični državi in seveda niso dovoljevali obstoja velikih privatnih posestev.

Izvedba klavzul mirovne pogodbe v praksi ni bila lahka, tako da sta bili Italija in Jugoslavija prisiljeni doseči s pogajanja razne dodatne sporazume (18. 8. 1948; 23. 5. 1949; 23. 12. 1950; 18. 12. 1954 ...). Tako Jugoslavija kot pozneje Slovenija kot njen delni dedič sta sprejeli princip kompenzacije, čeprav - iz zornega kota beguncev - v nezadovoljivem obsegu.

Tudi za cono B Svobodnega tržaškega ozemlja so bila potrebna dolgotrajna pogajanja. Vsekakor je 8. člen sporazumnega memoranduma predvideval bodisi vrnitev vseh tistih oseb, ki so pred tem zapustile območje, bodisi možnost, da ga dokončno zapustijo, prenesejo premično imetje in prodajo nepremičnine (Esodo, 1980, 630-650).

Češkoslovaška je uredila problem imetja na svojstven in radikalen način. Citiral bom samo nekaj kratkih odlomkov v dobesednem prevodu.

Drugi paragraf dekreta predsednika republike z dne 19. maja 1945: "Imetje za državo politično nezanesljivih oseb, ki obstaja na ozemlju Češkoslovaške republike, preide, kot določa ta dekret, pod nacionalno upravo.

Četrti paragraf istega dekreta se začneja:

"Za politično nezanesljive osebe za državo je treba šteti: osebe nemške ali madžarske narodnosti".

Osmi paragraf razglasa finančnega ministrstva 22. 6. 1945: "Nemci morajo položiti v 15 dneh od objave tega razglasa na zamrznjeni račun v eni od bank, ki jih določi ministrstvo: a) vrednostne papirje, b) predmete iz dragocenih kovin, c) dragocene kamne, bisere, d) vrednostne predmete in umetnine, e) zbirke".

Prvi paragraf dekreta predsednika republike 21. 6. 1945:

"S takojšnjo veljavo in brez odškodnine se na podlagi agrarne reforme zapleni poljedelsko imetje, ki je v lasti vseh oseb nemške ali madžarske narodnosti ne glede na njihovo državljanstvo." (Dokumente, 1992, 73).

Ob izgonu so Nemci smeli vzeti s seboj le torbo z najnujnejšimi potrebščinami za potovanje.²

Sedma razlika: Italijanom so priznali možnost kompenzacije, Nemcem ne.

Sprejetje beguncev. Istrski begunci so bili v Italiji na splošno dobro sprejeti (Esodo, 1980, 557-562). Če iz vzamemo napade, ki jih je bilo mogoče prebrati v nekaterih tržaških časopisih, in nasprotovanje temu, da bi se ustavili v coni pod zavezniško upravo, zato da bi

2 Po pričevanju družin: Kahl, München; Maucher, München; Pilz, Laubach; Tihanyi, Bayrisch Gmain.

ne povzročali večjih ekonomskih problemov (Esodo, 1980, 497), je italijanska vlada izdala precej zakonov v njihovo korist (Esodo, 1980, 579; Volk, 1999). Z izjemo krajše dobe je italijansko časopisje, kot smo že videli, vabilo begunce, naj zapustijo svojo zemljo.

Zelo aktivna je bila do leta 1954 radijska postaja "Radio Venezia Giulia" v Benetkah. Vsem tistim, ki bi zapustili Istro, so obljubljali, da bo država zanje vsestransko skrbela (Esodo, 1980, 215).³

Popolnoma drugače je bilo v Nemčiji, kjer so oblasti - zaradi pomanjkanja stanovanj - prisilile zasebnike, da so sprejeli izgnance pod streho. Kmetje so se na vse kriplje trudili, da bi jim ne bilo treba sprejeti teh nesrečnih nemaničev. Z njimi so ravnali kot z ljudmi nižjega sloja, sumljivega izvora, ker so prihajali z Vzhoda, in katerim niso bili nič dolžni. Večkrat so kmetje razbili celo stekla v hlevih in lesenjačah, da izgnancem ne bi bilo treba dati zatočišča (Frantziöch-Immenkeppel, 1996, 3-6). Vendar pri tem ne smemo pozabiti, da je Italija morala sprejeti vsega skupaj kakih 350.000 beguncev, Nemčija pa skoraj 13 milijonov.⁴

Medtem ko jih je Italija lahko integrirala v kakih 13 letih, so Nemčijo, ki se je že spoprijemala z lakoto, skrajno revščino in kolektivnim psihološkim šokom ter že bila prepolna evakuirancev in brezdomcev iz velikih mest, ki jih je uničilo zavezniško bombardiranje, preplavili v pičlem letu. Šele ko so se začele izboljševati splošne ekonomske razmere, so bili tudi nemški begunci deležni državne podpore.

Osma razlika: Popolnoma drugačen sprejem beguncev v obeh državah.

Eksodus iz Istre je trajal od septembra 1943 do januarja 1956, torej skoraj 13 let, in je po podatkih begunske organizacije Opera Profughi zaobjel 190.905 pravno priznanih oseb. Tem je treba dodati 10.535 nepriznanih istrskih beguncev, katerim mnogi viri iz previdnosti prištevajo še 50.000 oseb. Tako pridemo do maksimalnega števila 250.000 (Esodo, 1980, 565).⁵

V knjigi "Fojbe, breme preteklosti" pride Raul Pupo do zaključka, da se je smrt v breznihih tako globoko zasedrila v spominu sodobnikov, da prihaja v trenutkih nacionalne in politične negotovosti do prave obsedenosti, tako "da je verjetno občutno vplivala tudi na množične odločitve, kot je bila tista, ki so jo Istrani sprejeli v povojnem obdobju, ko so se odločili za eksodus"

(Valdevit, 1997, 33-56).

V knjigi "Storia di un esodo" (Esodo, 1980) se avtor sprašuje, "ali ni rezultat tako totalnega bega iz Istre morda olajšal hoteno krut prikaz pokolov, z namenom, da bi po oktobru 1943 okrepili boj proti partizanom". Bobneče protislovansko sovraštvo, ki ga je propagiral tisk, je lahko le prispevalo v to smer, čeprav je težko reči, v kolikšni meri. Po že navedenem primeru eksodusa iz Pule bom dodal le še to, kar je objavil "Il grido dell'Istria" (NN, 1946): "... Za tistega, ki tega še ne ve, "drugarica" pomeni tovarišica. Za nas, ki jo poznamo, pomeni približno tole: človeškemu rodu pripadajoča žival ženskega spola; zaradi posebnih življenjskih razmer in protinaravnega ravnanja so se ji spremenili obraz, oblike telesa in duh... Kot reakcija na to sta v njej zrasli besnost in jeza in prevzela je divji značaj lisice, volka in prašiča."

Kar zadeva Nemce v Sudetih,⁶ je zelo mučno brati pričevanja izgnanih, saj beremo o nezaslišanem nasilju. Opisi, vsaj tisti, ki so mi bili z lahkoto dosegljivi, se ne zdijo pretirani, saj jih potrjujejo poročila opazovalcev, ki jih je tja poslala angleška vlada.

Omenil bom samo dva primera: najprej prisilne smrtne pohode, izmed katerih je morda najbolj značilen tisti od Brna do avstrijske meje, na katerem je bilo kar 32.000 ljudi. Trajal je več tednov. Poročila omenjajo več desetih mrtvih na dan na vsaki opazovalni točki. Ustrelitve, posilstva, bolezni, lakota. Ko se je kolona blizala avstrijski meji, so oblasti za krajši čas mejo zaprle, ker so hotele preprečiti širjenje epidemije griže in tifusa (Mühlfenzel, 1981, 209-212).⁷

Drugi primer je most v mestu Usti nad Labem (nemško: Aussig). 30. julija 1945 je prišlo v skladišču streliva do eksplozije. Zato so dva dni lovili nemške prebivalce, ki so si bili morali nataktni manjšeto s črko N (Nemec). Žrtve so metali v reko Labo ter streljali nanje. Mnoge so, preden so jih vrgli z mosta, utopili v zabojniku. Govor je o približno 1000 ljudi na dan (Mühlfenzel, 1981, 217-221).⁸

Vendar v izjavah izgnancev ne manjka omemb in primerjav z nasiljem, ki so ga Nemci zagrešili med vojno predvsem nad Judi.

V malo več kot poldrugem letu je bilo od 3.300.000 Nemcev iz Sudetov izgnanih skoraj 2.900.000. Na Češkoslovaškem jih je ostalo približno 200.000 (Info. 132,

3 Radio Venezia Giulia je poslušal sam avtor.

4 Izgon je prizadel približno 15 milijonov Nemcev, to je nič manj kot eno petino celotnega nemškega naroda. Prisiljeni so bili zapustiti svojo domovino, pri čemer je zgubilo življenje več kot dva milijona ljudi.

5 Ko je govor o eksodusu iz Istre, so mišljeni samo Italijani. V resnici je skupaj z njimi bežalo tudi veliko Slovencev in Hrvatov. Če naj število 250.000 beguncev označuje samo Italijane, bi ga morali torej vidno reducirati.

6 Kar se izгона Nemcev iz Češkoslovaške tiče, je sicer govor o enem delu, ki je v resnici mišljena celota. Govori se o Nemcih iz Sudetov, ki pa niso živeli samo v severovzhodnih predelih Češkoslovaške, se pravi v pokrajini, ki nosi ime po tamkajšnjem gorovju, Sudetih. Izgnani so bili vsi Nemci, tudi tisti, ki so živeli v Češki, npr. v Brnu, v Pragi ali drugje.

7 Inge Neumeyer, Der Brünner Todesmarsch nach Pohlitz, Mai/Juni 1945.

8 Alan Curtis, Aussig, angleški oficir.

1993, 30). Kolikšno je število žrtev v naših dveh primerih? Statistični zvezni urad v Wiesbadnu je prišel v 60-ih letih da zaključka, da je bilo nemških žrtev češkega nasilja približno 225.000 (Info. 132, 1993, 30). Toda tako nemški kot češki zgodovinarji omejujejo to število na 20 do 40.000. Nekateri člani češko-nemške komisije zgodovinarjev pripisujejo to veliko razliko različnim zornim kotom: medtem ko Nemci upoštevajo vse žrtve, tudi Jude in Rome, Čehi slednje izključujejo, ker so umrli še pred koncem vojne (Kfen, 1996, 25).

Iz knjige "Fojbe, breme preteklosti" povzamemo, da naj bi italijanskih žrtev v vsej Julijski Krajini bilo 4 do 5000. Ker so žrtve na ozemlju pod zavezniško vojaško upravo znane, je mogoče domnevati, da štejemo za Istro okoli 2.000 žrtev jugoslovanskega nasilja (Valdevit, 1997, 37).⁹

Deveta razlika: Številčna razlika med nemškimi žrtvami v Sudetih ter italijanskimi žrtvami v Istri je zelo velika, in sicer v škodo Nemcev. Obema pa je skupno količinsko neskladje, ki izvira iz različnih zornih kotov.

Na načrt o izgonu, kot ga vsebuje Memorandum češkoslovaške vlade dne 23. 11. 1944, so Američani reagirali takole: "Ameriška vlada je zato mnenja, da bi se takšna selitev morala izpeljati... le na podlagi mednarodnih sporazumov... in v mednarodnem kontekstu. Strinja se s češkoslovaško vlado, da bi se vsaka selitev morala izpeljati postopoma, zato da bi bila zagotovljena možnost urejene selitve izseljenih oseb."

Razumljivo je, da se država, ki bi morala ob sprejemu take množice izgnancev nositi največje ekonomsko in organizacijsko breme, ni hotela hipoma spopasti s problemom bivališča. Podobno se je dogajalo na Tržaškem z oblastjo zavezniške vojaške uprave, ki ni želela, pa čeprav samo iz praktičnih upravnih razlogov, da bi se istrski begunci ustavljali v coni A, ki jo je upravljala. Te pomisleke potrjuje tudi pismo, ki ga je Foreign Officeu dne 1. 8. 1945 napisal Geoffrey Harrison, udeleženec Potsdamske konference, v katerem razlaga, da so Američani na selitev pristali ne samo zato, da bi omilili izgon, ki ga ni bilo mogoče več ustaviti, temveč tudi zato, da bi preprečili, da bi postal čezmerno breme za okupacijske sile v Nemčiji.

V "Walterjevem poročilu", sestavljenem za ameriški kongres, tudi piše, da so z dovoljenjem izselitve v Nemčijo hoteli preprečiti deportacijo Nemcev v "subarktična" območja Sovjetske Zveze (Dokumente, 1992, 23-34).

Naj spomnim, da je taka deportacija res grozila Nemcem z območij, ki jih je zasedla Rdeča armada, kot se je na primer zgodilo z Nemci v Vojvodini, za katere

pa je bilo, po besedah še žive priče, to prav dobro, saj so bili "rešeni" srbskega ujetništva! (Mühlfenzel, 1981, 73).¹⁰ Tudi Češkoslovaško je osvobodila Rdeča armada.

Odnos zaveznikov do Jugoslavije je drugačen. Ne prisilijo jugoslovanske armade le k umiku z ozemlja, ki ga je zavzela z velikimi materialnimi in človeškimi žrtvami, marveč zahtevajo od nje, kot bomo videli, tudi obračun za maščevanja, do katerih je prišlo med osvojitvijo in okupacijo ozemlja Julijske krajine (Pirjevec, 1995, 172-174).

Ravnanje Jugoslovancev je bilo razlikovalno, če je bilo postopanje oblasti drugačno glede na območje in časovno dobo.

Deseta razlika: Zavezniki sprejmejo popolno ponižanje Nemcev na Češkoslovaškem, upirajo pa se razlikovalnemu ravnanju Jugoslovancev v Istri.

Preden se posvetimo političnemu ozadju eksodusa, je treba omeniti tiste faktorje, ki so odločilno vplivali nanj.

Skoraj v vseh obmejnih področjih zahodne Evrope obstajajo problemi, ki izhajajo iz želje narodov bolj razvite Evrope, da bi razširili svoj vpliv proti Vzhodu. Ti problemi so bili in so še vedno toliko hujši, kolikor so nasprotujoče si sile neenake. V tem vidimo paralelno situacijo med češko-nemškim in slovensko-italijanskim razmerjem. Določitev mej je že po prvi svetovni vojni odvzela pravico do samoodločbe tako češkim Nemcem kot Slovanom v Julijski krajini.

To so bila stara nasprotja, v katerih je vsaka stran skušala prevladati nad drugo. Z nastankom fašizma so odnosi dobili novo razsežnost, željo po uničenju nasprotnika. Temu ustrezna je bila ob padcu fašizma tudi reakcija tlačanih.

Dobrišen del nemških zgodovinarjev podcenjuje, kar so Čehi pretrpeli pod nemško okupacijo med drugo svetovno vojno, prav tako kot velik del italijanskih zgodovinarjev zamolči, kaj so pretrpeli Slovenci pod italijansko upravo.

Češko je bilo treba ponemčiti, kot je bilo treba poitalijančiti tisti del Slovenije, ki ga je zasedla italijanska vojska. In prav med sudetskimi Nemci kot tudi med Italijani Julijske krajine najdemo najbolj zagrizene zagovornike brezkompromisne protislovanske politike.

Iluzije o mili okupaciji, ki so spočetka nastale tako na Češkem kot v Sloveniji - kar je privedlo do kolaboracije - so se počasi razblinile, oziroma prepustile prostor, posebno na Češkem, radikalizirani protinemški reakciji.

Kar se tiče političnega zakulisja begunske drame, je izgon Nemcev iz Sudetov potekal po načrtu, ki so ga

9 Citirano število odgovarja nekako onemu, ki je navedeno v knjigi "Le deportazioni nella Venezia Giulia, Fiume e Dalmazia" (Bartoli, 1961) nekdanjega tržaškega župana Giovannija Bartolija. Ta knjiga je bila napisana v času, ko ni bilo mogoče izsiljevati Jugoslavije. Število žrtev in publikacij v tej zvezi je začelo naraščati z razsulo Jugoslavije, ko se je zdelo, da se bo mogoče revanširati nad malimi in šibkimi državami, ki so se začele porajati na vzhodni jadranski obali.

10 Konrad Moog, Batschka (Bačka).

češki politiki snovali že od leta 1940, kot je rekel sam dr. Beneš dne 19. 5. 1947 v Karlovih Varih.

Dne 8. 3. 1946 je dr. Ivo Duhaček iz katoliške stranke pred narodnim zborom povedal, da se klanja spominu ministra dr. Ripke, ki je skupaj s predsednikom Benešem in monsignorjem Sramekom igral pomembno vlogo pri izvedbi načrta za izgon. V nadaljnjem govoru je še poudaril, da se je izgon uspešno končal, in dodal, da se sprva le komunisti niso strinjali z njim.

Izgon je moralo spremljati nasilje proti Nemcem. Med vojno namreč ni bilo gotovo, ali se bo Českoslovaška lahko zaradi pritiska tujega javnega mnenja popolnoma rešila Nemcev. Takoj ko bi bilo vojne konec, bi bilo treba ukrepati hitro, in sicer tako nasilno, da bi se Nemci množično odločili za beg. Nekaj izvečkov iz uradnih govorov to le potrjuje.

Dr. Beneš po londonskem radiu 27. 1. 1942: "V naši državi se bo konec vojne pisal s krvjo. Nemcem bo brez usmiljenja mnogokratno povrnjeno vse zlo, ki so ga zakrivali po letu 1938."

Dr. Beneš 3. 2. 1944: "Prevrat mora biti nasilen, biti mora silno maščevanje nad Nemci... krvav boj brez usmiljenja."

Tajno navodilo dr. Drtinasa 16. 7. 1944: "Treba je v glavnem skrbeti za to, da se boj začne zadnji trenutek, ko bo Nemčija na tleh in bomo mi prijeli za orožje... Tako predsednik vlade kot tudi državni svet in vse naše javno mnenje na tujem vztrajajo pri trdnem prepričanju, da bo bodoča država morala biti "en narod - ena država".

General S. Ingr: "Ko bo napočil naš dan, bo ves narod sledil staremu husitskemu bojnemu geslu: Zadenite jih, ubijte jih, naj nihče ne ostane pri življenju. Vsakdo naj si priskrbi najprimernejše orožje, da udari po Nemcih. Kdor nima pri roki strelnega orožja, naj se oboroži s kakršnimkoli orožjem, ki reže, preluknja ali udari." (Dokumente, 1992, 14-21).

Stavek v Kardeljevih navodilih, ki daje slutiti najhujše ob zasedbi Julijske krajine, se dobesedno glasi: "Vse sovražne elemente je treba vtakniti v ječo ter jih izročiti OZNI, ki jih bo postavila pred sodišče". Znano je, da je prišlo do procesov s smrtnimi obsodbami, a tudi oprostitevami, celo na podlagi italijanskih zakonov, ter da so se oproščeni vrnili na svoje domove.

Negativno je mogoče tolmačiti nekatere odločitve Centralnega komiteja slovenske komunistične partije:

- Pripraviti za Trst kvalificirano osebje, policijo... odpeljati reakcionarje, jih pripeljati sem, jim tu soditi, ne ustreliti tam.

- Razkrinkati vsak upor, ki se ne naslanja na vodilno vlogo Titove Jugoslavije proti okupatorju Primorja... na sodelovanje med Slovenci in Italijani.

Za hudega lahko označimo tudi odgovor, ki so ga dobili zavezniki na zahtevo vrnitve 2.472 pogrešanih oseb, v katerem jih označujejo kot "fašiste, ki so padli na strani Nemcev ali ki so se izgubili med bitkami s partizani oziroma med akcijami jugoslovanske armade v

Julijski krajini, oziroma kot vojne zločince, s katerimi je narod sam obračunal ob osvoboditvi."

Izjava Centralnega komiteja govori o "sodelovanju med Slovenci in Italijani"; prej omenjena Kardeljeva izjava pa se nadaljuje: "Takoj čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma." (Valdevit, 1997, 37-46).

Na eni strani imamo torej Českoslovaško, ki si prizadeva za "narodno državo" na podlagi zagrizenega nacionalizma, na drugi pa Jugoslavijo, ki skuša ustvariti multinacionalno državo, polno neslovanskih manjšin, na podlagi marksistične ideologije.

Medtem ko obstajajo številni zgodovinski dokazi o namenu in brezpogojnem izgonu celotnega nemškega prebivalstva iz Sudetov, obstajajo tudi dokazi, da se Jugoslavija ni želela bojevati toliko proti Italijanom na narodni, kolikor predvsem na politično-ideološki ravni. Da je med prehodom oblasti ob koncu vojne prišlo tudi do maščevanj na narodnostni ravni, tega danes nihče več ne izpodbija (Troha, 1999, 43-71). Kaže pa, da so manj pomembna od pokolov, ki so jih jugoslovanski partizani zagrešili tudi po koncu vojne nad opozicijo in nad slovensko-hrvaškimi kolaboracionisti pri sebi doma, ali od pokolov, ki so jih italijanski partizani zagrešili znotraj italijanskih meja nad lastnimi sodržavljanji.

Enajsta razlika: Zaradi namernega izгона skoraj vseh Nemcev nastane po vojni na Českoslovaškem "en narod - ena država", medtem ko nastane v Jugoslaviji multinacionalna država marksističnega kova s posledičnim zatiranjem nasprotnikov, a ne zaradi narodne pripadnosti.

Pred vojno je bil politični sistem v Istri diktatorski, bil je fašističen. Po vojni je bil še vedno diktatorski, kljub temu da so ozemlja pripadla drugi državi. Znajdemo se v "ljudski oblasti", se pravi v komunistični diktaturi. Obstaja pa teoretična razlika: fašizem je propagiral vzvišenost italškega naroda v primerjavi z nezgodovinskimi barbarskimi narodi in se je na vso moč trudil, da bi jih asimilirali ali pokončal.

Ljudska oblast pa je povzdigovala enakost med ljudstvi ne samo v Jugoslaviji, temveč po vsem svetu, brez rasnih razlikovanj, po znani marksistični filozofiji. Čeprav določeni krogi tega nočejo slišati, je to stremljenje odigralo v naših krajih, kjer so bili Slovani več kot 25 let izigrani, ponižani in preganjani, pomembno vlogo pri omiljenju maščevanj, v primerjavi s tem, kar se je zgodilo v Sudetih ob koncu vojne.

Na Českoslovaškem ni prišlo do večjih sprememb v političnem pogledu ne pred vojno in ne po njej. V obeh obdobjih je vladala parlamentarna demokracija. Iz česar sledi, da samo dejstvo, da ima kaka država parlamentaren, demokratičen politični sistem, še ni porok za pošteno obnašanje.

Dvanajsta razlika: Eksodus v Istri poteka v totalitarnem režimu, v Sudetih pa v demokratičnem, parlamentarnem političnem sistemu.

Po že omenjeni jugoslovanski noti 7. 12. 1945 so bili po osvojitvi skoraj celotne Julijske krajine pogrešani izključno bojovníki ali vojni zločinci. Naslanjajoč se na to trditev pride Raul Pupo v svoji knjigi do zaključka, da je teza o splošni krivdi umrlih politične narave. Prav tako nameravajo "očitna pretiravanja" o številu padlih Italijanov podpreti tezo, ki je odsev prejšnje, in katere neizpodbitnost je odvisna od velikih števil. To je teza "nacionalnega genocida", ki jo je med napadom na Bosno zamenjal izraz "etnično čiščenje".

Po propadu Sovjetske zveze ter delitvi Češko-slovaške in Jugoslavije na več republik, med katerimi sta tudi Češka in Slovenija, se je Nemčiji in Italiji zdelo, da je dozorel čas, ko bi lahko kaj iztržili iz nastale situacije. Vendar v Nemčiji ni prišlo do zaostritve obtožb in zahtev, ki jih postavljajo že desetletja, medtem ko so se v Italiji obtožbe in zahteve tako povečale, da je ameriška diplomacija morala poseči vmes in pomiriti duhove (Gregorič, 1997).

To pravzaprav niti ne začudi, saj je od vseh slovanskih narodov v Evropi edino slovenski moral, kljub žrtvam in škodi, ki jo je pretrpel med drugo svetovno vojno, pustiti lastne manjšine na strani tistih, ki jih niso znali ali hoteli spoštovati. Slovenija je torej od vseh slovanskih držav edina, ki jo je mogoče izsiljevati, in k temu orožju so se "omikane" evropske države vedno znova rače zatekale (Parovel, 1966).

Trinajsta razlika: Obzir in zadržanost evropskih držav do Češke, pritisk in celo izsiljevanje Slovenije.

Kako so se vedli predstavniki organizacij, ki zastopajo begunce? Kako so se po vojni vedli vladni politiki obeh držav osi Rim-Berlin, politično in vojaško povezani v "jekleni" pogodbi in soodgovorni za smrt desetih milijonov ljudi, ki so jo zakrivali s svojo napadalno vojno?

Zaustavil se bom le pri nekaterih primerih, ki se mi zdijo najbolj pomembni.

Že za binkošti leta 1963 je dr. Hans-Christoph Seebohm v javnem govoru v Stuttgartu med drugim rekel: "... kot zakoniti predstavnik sudetskih Nemcev zunaj lastnih rodni krajev želim, kot Nemec in kot sudetski Nemec, v krščanskem duhu prositi češki narod odpuščanja za krivico, ki mu je bila storjena, zato da bi obojestransko odpuščanje nudilo osnovo za spravo med narodi." (SDZ, 1994).

Nemška stran brezpogojno priznava lastno krivdo. O tem najdemo jasno izjavo v odgovoru glasnika nemške protestantske Cerkve na pismo češke protestantske Cerkve (Kren, 1996, 23).

Podobno stališče je zavzel tudi predsednik nemškega dela mešane komisije zgodovinarjev, prof. dr. R. Vierhaus, ko je 1995. leta, ob srečanju predsednikov

obeh držav v Dresdnu, rekel: "Vse, kar se je zgodilo na Češkoslovaškem od 1938. do 1948. leta, je bila posledica nemške politike." (Kren, 1996, 23-24).

Primerjava z italijanskim vedenjem je nemogoča zaradi popolnega pomanjkanja primerljivih izjav, če nočemo vzeti za vzorec izjav povsem nasprotne vsebine.

Dne 8. 5. 1985, ob "40-letnici konca vojne in terorističnega nacističnega režima", se je nemški parlament sestel na izredni seji pod istim uradnim naslovom. Tedanji predsednik Federativne republike Nemčije, Richard von Weizsäcker, je v svojem govoru med drugim rekel: "... Ne moremo obeležiti osmega maja, ne da bi se zavedali, koliko truda nas je stala pripravljenost na spravo. Smo se res zmožni vživeti v položaj družinskih članov žrtev varšavskega geta ali pokola v Lidicah?... Mi sami smo prav od izgnancev zahtevali največ. Še dolgo po 8. maju so morali prestajati trpke bolečine in hude krivice... Sprejetih je bilo nekaj milijonov beguncev in izgnancev. Na posnemanja vreden način so se izgnanci kar hitro odpovedali sili. To niso bile izjave, izrečene v trenutnem stanju onemoglosti, temveč v duhu, ki velja še vedno ... ki obvezuje tudi spet močno Nemčijo ... to pomeni, da imperativ sprave presega zahteve po pravu. V tem obstaja človeški prispevek k evropskemu mirovnemu ustroju, ki ga mi lahko realiziramo. Nihče ne bo mogel pozabiti velikega trpljenja, ki se je 8. maja šele začelo in potem nadaljevalo. Ne smemo pa videti vzroka za beg ali izgon v koncu vojne, saj tiči v začetku vojne in v začetku terorističnega režima, ki je pripeljal do vojne." (Weizsäcker, 1985).

Štirinajsta razlika: Na nemški strani popolno priznanje njenih najvišjih predstavnikov, da je treba vzrok za povračilo Nemcem iskati v napadalni vojni. Temu stoji nasproti popolno pomanjkanje civilnega poguma s strani italijanske politike.

Tako je lahko prišlo do spravne izjave, ki sta jo 21. 1. 1997 podpisali češka in nemška vlada. Mednarodni tisk je z dolgimi komentarji podčrtal njeno pomembnost.

Drugače v Italiji. "La Stampa" iz Turina ni npr. naslednjega dne o tem objavila nobenega članka. "Il Corriere della Sera" ji je posvetil člančič, katerega resnost je razvidna že iz prvih besed, ki se v izvirniku glasijo: "Chi ha avuto ha avuto, chi ha dato ha dato, scurdammo 'o passato." (Kar je bilo, je bilo, kdor je dal, je dal, pozabimo, kar je prešlo.) (Simone, 1997).¹¹ Zadrega, ki izvira iz pomanjkanja civilnega poguma na italijanski strani, je v podobnih primerih jasno razvidna. Med dolgoletnim opazovanjem dogajanja v povojni italijanski in nemški republiki sem prišel do zaključka, da je zgodovinski spomin v obeh državah povsem razli-

11 Lokalni časopis iz Trsta "Il Piccolo" je objavil dolg članek pod naslovom: Storico accordo con i cecchi. (Zgodovinski sporazum s Čehi).

čen. Pri tem ne mislim na ožji krog izvedencev, marveč na množico, na politično vzgojo, ki je je deležna s strani politikov in medijev. Kot Primorec, ki je iz delovnih razlogov emigriral v Nemčijo, sem imel prižnost osebno ugotoviti, s kakšnim civilnim pogumom so nemška politika, Cerkev in tisk obravnavali in še vedno obravnavajo lastno preteklost. Ne smemo se čuditi, če to pri posameznikih včasih privede do izrazov nestrpnosti, ko pa že vsa povojna leta vedno znova poudarjajo lastno krivdo z vztrajnostjo in intenziteto, ki sta za Italijo nepojmljivi.

Pomanjkanje civilnega poguma se celo stopnjuje, če pomislimo na dolgo blokado, ki jo je Italija izvajala proti Sloveniji v pogajanjih za vstop v Evropsko unijo, blokado, ki jo je umaknila šele, ko je Slovenija sprejela španski kompromis, ki ureja vprašanje imetja.

Dunajski dnevnik "Der Standard" komentira podpis nemško-češkega sporazuma takole: "Kako težko je do tega prišlo, je razvidno iz opisa izгона Nemcev iz Su-

detov ob koncu vojne: v nemški verziji je govor o izgonu, v češki se uporablja pomanjševalna oblika. Drugače Praga v to ne bi privolila. Češka vlada zavrača vsakršno formulacijo, ki bi lahko kakorkoli zagotavljala podlago za zahtevo sudetskih Nemcev po odškodnini." (Standard, 1996).

"Frankfurter Allgemeine Zeitung" zelo odkrito komentira: "Ne bo prišlo do materialnih zahtev do Češke republike, ki bi zadevale deportacijo Nemcev." (FAZ, 1997). To pomeni, da ne bo prišlo do "španskega kompromisa", ker se zdi, da ne bo prišlo do zahtev, vsaj ne takih, ki bi bile povezane z izsiljevanjem.

Naj navedem še komentar švicarskega dnevnika "Der Bund" iz Berna: "Mea maxima culpa Nemcev ter mea etiam culpa Čehov, to vzajemno, pa čeprav različno priznanje krivde, ni vzkliko z namenom, da bi pozabili na zgodovino, ampak da bi jo obdržali v trajnem spominu, ne kot obtežilni kamen, temveč kot nauk za prihodnost." (Bund, 1996).

COMPARAZIONE FRA L'ESODO DALL'ISTRIA E QUELLO DAI SUDETI DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE

Pietro MERKÙ

D-91058 Erlangen, Bonhoefferweg 15

RIASSUNTO

Nella storiografia italiana, quando si parla degli avvenimenti in Istria dopo la seconda guerra mondiale, si parla di profughi e di optanti, per quanto riguarda i beni, di beni abbandonati.

Nella storiografia tedesca, quando si parla degli avvenimenti nei Sudeti nello stesso periodo, si parla di espulsi, per quanto riguarda i beni, di beni requisiti.

L'autore, attivo in organizzazioni per i diritti dell'uomo, ha scoperto con sorpresa proprio negli organi di alcune di queste l'uso dei termini "espulsi" e di "beni requisiti" in entrambi i casi.

Per chiarire le idee in primo luogo a se stesso, incominciò a discutere sull'argomento con due dei suoi migliori amici, uno profugo dalmata, l'altro istriano, e con i suoi parenti tedeschi dei Sudeti. Oltre a ciò si rifornì, man mano che l'occasione lo richiedeva, di una notevole serie di libri, non tutti citati nella "letteratura", dai quali poté apprendere vari particolari di una tragedia che aveva coscientemente seguito durante e dopo la guerra.

L'esame della sequenza dei fatti, per lo più sincroni, succedutisi nella storia delle due comunità, portò a delle conclusioni redatte in forma di confronto. Per facilitare la comprensione ritenne opportuno far precedere il periodo degli spostamenti delle popolazioni da cenni storici sulle storie parallele delle due comunità dalla fine della prima guerra mondiale. Dopo aver trattato il periodo tra le due guerre, accenna ai cruenti avvenimenti durante la seconda guerra mondiale.

Con la sua fine arriva la liberazione per gli uni e l'occupazione per gli altri. Si arriva soprattutto alla resa dei conti ed alle ritorsioni. Come sta scritto? Chi di spada ferisce di spada perisce. La fine della guerra è repentina in Cecoslovacchia, "a rate", se così si può dire, in Istria.

Il nuovo assetto delle terre liberate o redente è accelerato in Cecoslovacchia con l'espulsione forzata dei tedeschi in poco più di un anno, è lento in Istria dove gli Italiani fuggono per lo più quando non hanno più speranza di un rapido ritorno dell'Italia. Poiché l'assetto politico dell'Istria dura fino al 1956, anche l'esodo dura oltre un decennio.

L'autore passa brevemente in rivista le perdite umane del dopoguerra e fa le sue considerazioni sul comportamento degli alleati vincitori. L'ultima parte dello studio è dedicata alla preparazione della riconciliazione fra Germania e Cecoslovacchia.

Lo studio si conclude con la firma della "Dichiarazione di riconciliazione" da parte dei governi della Repubblica ceca e della Germania. La dichiarazione stessa, con i suoi immediati precedenti e con i suoi strascichi politici, dovrebbe essere trattata separatamente per il peso storico, politico e morale che essa comporta. Secondo l'autore le differenze salienti sono: la quinta (Il modo dell'esodo è maggioritariamente volontario per gli istriani, mentre per i tedeschi ci fu l'espulsione violenta) e la settima (Agli italiani si riconobbe il principio della compensazione, ai tedeschi no), differenze che confermano la legittimità dei termini impiegati dagli storici.

All'accaduto si sovrappone una constatazione risultante dall'intensità della memoria storica, molto diversa tra italiani e tedeschi. L'autore non si riferisce ai circoli molto ristretti degli specialisti, ma alle masse ed a ciò che politici e mass media offrono loro come educazione politica. L'autore, giuliano di origine ed emigrato per motivi di lavoro in Germania, ha potuto constatare di persona come politica, Chiesa e stampa tedesche abbiano elaborato e stiano elaborando con enorme coraggio civile il proprio passato, anzi si potrebbe addirittura dire che stiano cristallizzando le proprie colpe con una frequenza ed un'intensità ignote in Italia; il che provoca qualche volta nei singoli individui reazioni stizzose. Come diceva Goethe? Gli uomini non possono perdonare alla verità di essere così semplice!

Parole chiave: migrazioni, emigranti, secondo dopoguerra, espulsione, Sudeti, esodo, italiani, Istria

VIRI IN LITERATURA

Andreolini Silli, M. (1994): Gli esuli sono andati via per restare italiani. Il Piccolo, 13. 09. Trieste.

Apih, E. (1966): Italia fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943). Istituto Nazionale per la storia del movimento di liberazione in Italia. Bari, Edizioni Laterza.

Bartoli, G. (1961): Le deportazioni nella Venezia Giulia, Fiume e Dalmazia. Il martirologio delle genti adriatiche. Trieste, Tipografia Moderna.

Brussato, G. (1994): Abbiamo già dato agli istriani. Il Giornale, 15. 09. Milano.

Bund (1996): Deutschlandfunk, Internationale Presse-schau. Der Bund, 21. 12. Bern.

Defrančeski, J. (1945): Venecia Julia, el agudo problema italo-yugoeslavo. Buenos Aires, Imprenta Poliglota.

Dokumente (1992): Dokumente zur Vertreibung der Sudetendeutschen. Mitteleuropäische Quellen und Dokumente, Band 24. München, Sudetendeutscher Rat E. V.

Čermelj, L. (1974): Sloveni e Croati in Italia tra le due guerre. Slovenski raziskovalni inštitut, Trieste, EST.

Esodo (1980): Colummi C., Ferrari L., Nassisi G., Trani G. Storia di un esodo, Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.

FAZ (1997): So viel ist zu tun. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 22.01. Frankfurt a. M.

Frantziach-Immenkeppel (1996): Die Vertriebenen in der Bundesrepublik Deutschland. Aus Politik und Zeitgeschichte. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.

Godina, F. et al. (1970): Požgane slovenske vasi. Ljubljana, Zavod Borec.

Gregorič, M. (1997): Politični ciklon nad Istro. Koper, Založba Lipa.

Habsburg, O. von (1995): Die Beneš Dekrete. Pan-europa intern. 15. Jahrgang Nr. 14. München.

Info. 132 (1993): Pötzsch H., Schüller C. et al. Deutsche und Tschechen. Informationen zur politischen Bildung 132. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.

Křen, J. (1996): Tschechisch-deutsche Beziehungen in der Geschichte von Böhmen aus betrachtet. Aus Politik und Zeitgeschichte. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn.

Lavrenčič Pahor, M. (1994): Primorski učitelji 1914-1941. Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici, Trst.

Mayr, W. (1998): Deutschsprachige bald anerkannt? Pogrom No. 198, Göttingen.

Mikuž, M. (1961): Pregled zgodovine NOB v Sloveniji. Cankarjeva založba, Ljubljana.

Mühlfenzel, R. (1981): Geflohen und vertrieben, Augenzeugenberichte. Königstein/Ts, Atheneum, Erlangen, Universitätsbibliothek, 4° HIST C565.

NN. (27. 06. 46): Il fenomeno "Drugarizza". Il grido dell'Istria, Biblioteca Civica, Trieste.

Parovel, P. G. (1966): Velika prevara na slovenski zahodni meji. Kamnik, Založništvo Slava.

- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija. Koper, Založba Lipa.
- Potočnik, F. (1975):** Koncentracijsko taborišče Rab. Koper, Založba Lipa.
- Schiffner, C. (1946):** Historic Glance at Relations Between Italians and Slaves. Trieste, Biblioteca Civica, R. P. Misc. 4-3417.
- SDZ (1994):** Der Sprecher der Sudetendeutschen bereits 1963. München, Sudetendeutsche Zeitung, 19. 08.
- Simone, G. (1997):** Finalmente c'è l'intesa sul contrasto dei Sudeti. Il Corriere della Sera, 22. 01. Milano.
- Soklič, J. (1928):** Istra kliče, spomini izgnanega istrskega duhovnika. Jugoslavenska Matica, Ljubljana.
- Spinčić, V. (1922):** Moje izbivanje iz Istre. Trieste, Biblioteca Civica, R. P. Misc. 4-3595.
- Standard (1996):** Deutschlandfunk, Internationale Presseschau. Der Standard, 20. 12. Wien.
- TDP (1920):** Trattato di pace con l'Austria ed atti connessi. 10 settembre 1919. Roma, Atheneum.
- Tomčić et al. (1910):** Što smo što imamo? Uputa za popis naroda. Pazin.
- Troha, N. (1999):** Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.
- Valdevit, G. et al. (1997):** Foibe, il peso del passato. Venezia Giulia 1943-1945. Venezia, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Volk, S. (1999):** Ezuški skrbniki. Koper, Knjižnica Annales.
- Weizsäcker, R. von (1985):** Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Büro des Bundespräsidenten a.D. Dr. Richard von Weizsäcker, Berlin.